

Лекція 15. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ У СЕРЕДИНІ 50-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-х РОКІВ.

Соціально-економічний розвиток України у зазначений період відбувався в складних умовах. З одного боку – це роки подальшого розвитку, пошуку шляхів руйнування командно-адміністративної системи управління, лібералізації і демократизації радянського суспільства, з другого боку – посилення негативних тенденцій в суспільно-політичному, економічному і духовному житті СРСР і УРСР, що поступово призвели до застою в усіх сферах життєдіяльності країни.

Висвітленню причин, сутності і наслідків цих процесів присвячена ця лекція, яка буде викладена за наступним планом:

1. Україна в політичній системі СРСР.
2. Соціально-економічний розвиток СРСР та УРСР.
3. Розвиток освіти, науки і культури.

1. Україна в політичній системі СРСР. В середині 50-х – першій половині 80-х років Україна залишалась складовою частиною Радянського Союзу, тому і процеси її суспільно-політичного розвитку в цілому співпадали з аналогічними загальносоюзними процесами.

Після смерті Й.В. Сталіна (березень 1953 року) і XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.) в країні склалися певні передумови для лібералізації всього суспільства. На з'їзді з доповіддю “Про культ особи та його наслідки” виступив перший секретар ЦК КПРС М.С.Хрущов. Він піддав нищівній критиці злочини, зловживання владою, порушення законності, які мали місце в СРСР і УРСР у 30-ті – на початку 50-х років і були пов'язані з культом

особи Й.Сталіна. Після з'їзду, в червні 1956 р. була прийнята постанова ЦК КПРС “Про подолання культу особи та його наслідків”.

В доповіді М.Хрущова і вказаній постанові ЦК КПРС були названі причини, що обумовили культ особи Й. Сталіна у 20-ті – 30-ті роки, а саме: складність міжнародної обстановки, загроза нападу на СРСР капіталістичних держав; відсталість СРСР, який мав багатуукладну економіку та значну частку населення, що була носієм психології “вождизму”; боротьба в партійному і державному керівництві за вплив у партії і державі; орієнтація на “залізну дисципліну”, жорстку централізацію управління державою; помилкова теза Й.Сталіна про те, що по мірі соціалістичного будівництва в країні буде загострюватися класова боротьба.

На жаль, гостра критика культу особи не торкалася суті командно-адміністративної системи, не викривала її соціальної природи, зводячи усі вади системи до культу особи. Але незважаючи на ці недоліки, це був важливий і сміливий крок на шляху десталінізації. Крок, який робив більш стійким процес лібералізації суспільного життя і реальною перспективу його демократизації.

Ці процеси в суспільно-політичному розвитку СРСР і УРСР домінували в перше десятиріччя після смерті Й.В.Сталіна і були пов'язані насамперед з ім'ям М.С.Хрущова, який з вересня 1953 р. по жовтень 1964 р. займав посаду першого секретаря ЦК КПРС. Компартію України з червня 1953 р. по грудень 1957 р. очолював О.Кириченко. Він став першим українцем, який був обраний на посаду першого секретаря ЦК КПУ. З того часу на цю посаду призначалися тільки українці: М.Підгорний (грудень 1957 р. – липень 1963 р.), П.Шелест (липень 1963 р. – травень 1972 р.), В.Щербицький (травень 1972 р. – вересень 1989 р.).

Період керівництва державою М.С.Хрущовим увійшов у вітчизняну історію під назвою “хрущовської відлиги”. Вже у вересні 1953 р. за рішенням Президії Верховної Ради СРСР були ліквідовані “Особое совещание” при МВС СРСР та інші позасудові органи (“трійки”, “п'ятірки” і т.д.), які

здійснювали розправу над людьми без суду і слідства. Була значно скорочена кількість концтаборів, розпочата реабілітація невинно засуджених та репресованих громадян.

Уже початковий період десталінізації привів до серйозних змін в Україні. Характерними рисами цього періоду стали припинення кампанії проти націоналізму, певне уповільнення процесу русифікації. У 1957 році було розширено юридичну компетенцію УРСР: вона, як і інші республіки, отримала право вирішувати питання областного, адміністративно-територіального поділу, приймати громадський, карний та інші кодекси. На кінець 50-х рр. органами КДБ і прокуратури республіки були переглянуті справи майже 5,5 млн.чол., які перебували на обліку репресивних органів. З цього обліку знято, тобто реабілітовано 58% справ. Разом з іншими до 1957 р. було звільнено 65534 оунівців і “бандпосібників”, яким пощастило вижити. Також були реабілітовані відомі українські письменники В.Слан-Блакитний, В.Чумак, І.Микитенко, партійно-державні діячі С. Косіор, П. Постишев, В. Чубарь та інші.

В період “хрущовської відлиги”, здійснювалися заходи по демократизації діяльності КПРС і Компартії України. Було відновлено регулярне скликання партійних з’їздів і пленумів ЦК, запроваджено обговорення партійних і державних документів у пресі, на зборах трудових колективів; робились спроби звільнення партійних організацій від керівництва господарством; вирішено було оновлювати на одну чверть склад ЦК КПРС і його президії на кожному черговому з’їзді КПРС; членам керівних партійних органів було заборонено входити до їх складу більше трьох разів підряд.

Водночас помітно розширились права профспілок. Їм було надано право участі в підготовці проектів виробничих планів; контролю за виконанням керівниками підприємств трудового законодавства; приймати участь у вирішенні питань організації праці, заробітної плати, житлового будівництва та інш.

Але процес демократизації радянського суспільства відбувався з великими труднощами. Йому протистояла інша, консервативна тенденція, прибічники якої відстоювали адміністративно-командні методи керівництва суспільством. Консервативні елементи, в т.ч. у вищих ешелонах партійно-державного керівництва (В. Молотов, Л.Каганович, Г. Маленков) виступили проти найбільш важливих теоретичних і політичних положень XX з'їзду КПРС та заходів по ліквідації наслідків культу особи Й.Сталіна. На червневому 1957 р. Пленумі ЦК КПРС діяльність членів цієї групи була засуджена і вони отримали партійні стягнення. Але здійснення політичних і економічних реформ в державі і надалі йшло досить повільно і непослідовно. Більше того, були допущені помилки в теоретичних питаннях щодо перспектив соціалістичного будівництва в СРСР. Так, XXI з'їзд КПРС, що відбувся в січні-лютому 1959 р., зробив висновок про повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР. З точки зору міжнародного становища цей висновок базувався на тому, що була утворена світова система соціалізму, а з точки зору внутрішнього розвитку країни – що був досягнутий необхідний рівень розвитку радянського суспільства, зміцніли позиції соціалізму в усіх сферах життя – політичній, економічній, соціальній та духовній. Було проголошено, що СРСР вступив в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. У 1961 р. на XXII з'їзду КПРС була прийнята Програма будівництва комунізму, яку передбачалося здійснити протягом 20 років (1961-1980 рр.). Як показало життя, ці теоретичні висновки були відірвані від реальності, базувалися на перебільшенні досягнень соціалістичного будівництва в СРСР і не витримали перевірки часом.

Досить повільно відбувався процес демократизації і самої КПРС. Партійні органи продовжували підміняти Ради, господарські і громадські організації, використовуючи в своїй діяльності, як і раніше, командні методи керівництва. У 1962 р. усі партійні організації, в т.ч. в Україні, були розділені на промислові та сільські (обкоми, крайкоми, райкоми), що повинно було

сприяти наближенню партійного керівництва до людей і виробництва, але цього не сталося.

Порушення принципу колективності в партійній роботі мали місце в діяльності не тільки місцевого керівництва, але і самого М.С.Хрущова. Він сам намагався вирішувати нові завдання старими, адміністративно-командними методами, особливо після того, як в березні 1958 р. став ще й головою Ради Міністрів СРСР.

Помилки і промахи М.С.Хрущова використали консервативні сили в партійно-державному керівництві, що згуртувалися навколо Л.І.Брежнєва. На жовтневому 1964 р. пленумі ЦК КПРС вони усунули М.С.Хрущова з посад першого секретаря ЦК КПРС, члена президії ЦК і голови Ради Міністрів СРСР. Першим секретарем ЦК КПРС (в 1966 р. ця посада отримала нову назву – генерального секретаря ЦК КПРС) був обраний Л.І.Брежнєв, а головою Ради Міністрів СРСР став О.М. Косигін.

Цими подіями закінчився період “хрущовської відлиги”, закінчився поразкою демократичних і перемогою консервативних сил в партійно-державному керівництві країни. Почалася поступова зміна політичного курсу в напрямку відродження і консервації ідеологічних концепцій і політичних настанов періоду “казарменного” соціалізму. Новий політичний курс відбився в такій акції, як введення в серпні 1968 р. у Чехословаччину військ п’яти держав Варшавського договору з метою підтримання тих консервативних політиків у керівництві цієї країни, що злякалися розпочатої під проводом О.Дубчека спроби перетворити соціалізм в “суспільство з людським обличчям”.

У 1979 р. радянські війська були введені в Афганістан. То була не просто політична помилка тодішніх радянських керівників, а і великий злочин, який дорого коштував радянському народові: за 10 років війни було вбито 13310 і поранено 35478 чоловік, втрачено 60 млрд. карбованців.

Характерними рисами брежнєвського курсу на “стабілізацію”, а в подальшому – консервацію існуючого режиму, була підміна справжнього

народовладдя формальним представництвом трудящих у Радах, обмеження їх реальної влади. Вибори до Рад проходили безальтернативно, на основі завчасно підготовлених списків, а самі Ради фактично виконували декоративну роль і реальної влади не мали. Одночасно відбувались розбухання бюрократичного апарату, узурпація значної частини законодавчих функцій виконавчою владою. Щорічно апарат управління зростав на 300-500 тис.чол., досягнувши у 80-х рр. 18 млн. В УРСР лише за 1975-1985 рр. кількість союзно-республіканських і союзних міністерств, відомств і державних комітетів збільшилась приблизно на 20%. Вони випускали тисячі інструкцій, наказів та інших підзаконних актів, які суперечили не тільки один одному, а подекуди і чинному законодавству.

Була зведена нанівець самостійність суспільних організацій, сталось їх фактичне одержавлення. Разом з Радами вони фактично не керували країною, а створювали “демократичний фасад” народовладдя. Це стимулювало, з одного боку, падіння політичної активності людей, а з іншого боку – появу “неформальних” організацій і груп.

Посилювалося обмеження гласності. Якщо у 1960 році в Україні виходило 3280 газет, то в 1985 році – лише 1799. Набирає силу тенденція монополії на інформацію, яка дедалі більше починає дозуватись.

Відбулося фактичне перетворення КПРС у стрижень державної структури із зосередженням в її руках усієї повноти влади. Інтенсивно йшов процес злиття функцій партійного і державного апарату, підміни партією держави та її органів влади. У 1985 році комуністи становили 68,3% складу народних депутатів Верховної Ради УРСР, а у 1987 році – 43,7% складу місцевих Рад республіки. З іншого боку, близько 47,5% складу міських і районних виборних партійних органів УРСР у 1985 році становили управлінські кадри – голови колгоспів, директори підприємств, працівники радянських установ та ін.

Партійні комітети поступово засвоїли стиль прямого і безпосереднього командування не тільки Радами, органами державного управління, а й

профспілками, комсомолом, суспільними організаціями. Оголосивши себе у Конституції СРСР 1977 р. “ядром політичної системи суспільства”, КПРС намагалась домінувати у кожній ланці суспільного життя. Політичне життя в країні дедалі більше набуває закритого характеру, наростає відчуження партії від народу, посилюється ідеологічний диктат. У самій партії поглиблюється провалля, що відділяє верхівку від основної маси комуністів.

Деякі позитивні зрушення в радянському суспільстві розпочалися було після того, як генеральним секретарем ЦК КПРС став Ю.В.Андропов, який зайняв цю посаду після смерті Л.І.Брежнєва в листопаді 1982 р. При ньому була проведена низка експериментів у народному господарстві, вжиті заходи до наведення порядку на виробництві, розпочата боротьба з корупцією, почали складатися передумови для перебудови соціально-політичного і духовного життя країни. Але ці політичні процеси були короткочасними і перервалися у зв'язку зі смертю Ю.В.Андропова в лютому 1984 р. З цього часу по березень 1985 р. генеральним секретарем ЦК КПРС був К.У. Черненко. Знову стали відроджуватися в партії і державі норми і традиції брежнєвського періоду, поглибилися негативні явища і атрибути виборних кампаній, згустилася атмосфера застою. Газети замайоріли рапортами і реляціями, а тим часом планова економіка країни агонізувала.

Аналізуючи соціально-політичний розвиток України з середини 50-х до середини 80-х рр., треба торкнутися і такого специфічного явища, як дисиденський рух, активну участь в якому в різні часи брали Богдан і Михайло Горині, В.Мороз, М.Осадчий, В.Стус та інші представники української інтелігенції. Вони домагалися національних, політичних і культурних прав, особливо – розширення використання української мови в усіх сферах суспільного життя.

В 50 – 60-х рр. в республіці починають виникати підпільні групи, які домагалися не тільки демократичних прав, але й самостійності України, її виходу зі складу СРСР. Так, у 1958 р. в Львівській області була створена Українська робітничо-селянська спілка (УРСС) – нелегальна організація, яка

діяла під проводом Л.Лук'яненка. Члени УРСС вперше в повоєнні часи розробили програму українського руху, головною метою якого вважали боротьбу за незалежність України. Однак ця організація була викрита в січні 1961 р. Л.Лук'яненко, І.Кандиба та інші члени УРСС були засуджені на тривалі строки ув'язнення.

У 1962 р. відбувся судовий процес і над 20 членами іншої нелегальної організації – Українського національного комітету (УНК). Найбільш активні учасники організації – Коваль, Грицина, Гурний і Гнат – були засуджені до страти.

У 1964 – 1967 рр. в республіці діяв Український Національний фронт (УНФ), члени якого випускали самовидавом журнал “Воля і Батьківщина”. За активну участь в ній Зенона Красівського, Дмитра Квецька та інш. було засуджено на тривалі строки ув'язнення.

В 70-ті роки найбільш активними діячами дисидентського руху в Україні були В.Стус, І. Дзюба, Л.Лук'яненко, В.Чорновіл, Л.Танюк та інш. На початку 70-х рр. вони видавали підпільно періодичне видання – журнал “Український вісник”. В ньому друкувалися статті про демократичні свободи, про порушення національного суверенітету України, про становище українських політичних в'язнів і т.д.

У 1971-1972 рр. були здійснені нові масові арешти серед українських дисидентів, серед яких були, зокрема, В.Чорновіл, В.Стус, І.Дзюба, харків'яни Г.Алтунян, В.Недобра, П.Пономарьов, А.Левін та ін.

В 1975 р. керівництво СРСР підписало Гельсінську угоду, офіційно зобов'язавшись шанувати права своїх громадян. В деяких республіках СРСР дисиденти організували групи (комітети), які ставили за мету сприяти виконанню радянським керівництвом Гельсінських угод щодо дотримання прав людей. Перший Гельсінський комітет було засновано в Москві у травні 1976 р., пізніше – в Україні, Литві, Грузії та Вірменії.

Українська Гельсінська група (УГГ) була створена в листопаді 1976 р. До неї спочатку ввійшли відомий письменник-фантаст О.Бредник,

правозахисники та колишні політв'язні О.Мешко, Л.Лук'яненко, І. Кандиба та ін. – всього 10 чол. Очолював УГГ письменник-фронтвик М. Руденко. Члени групи намагалися знайомити громадян УРСР з Декларацією прав людини ООН, збирали докази порушення прав людини в СРСР. Протягом 1977-1985 рр. з 37 членів групи 23 були засуджені та відправлені у табори і на заслання, шестеро – позбавлені радянського громадянства. Три члени УГГ – В.Стус, О.Тихий та Ю.Литвин загинули у таборах. В листопаді 1989 р. їх останки були перевезені в Україну і поховані в Києві.

Жорстоких переслідувань в ті роки зазнали також відомі російські дисиденти – правозахистники, зокрема, всесвітньо відомий фізик-ядерник А.Сахаров, письменник О.Солженіцин, історик Р.Медведев, письменник Ю.Даніель, були позбавлені громадянства відомий музикант і диригент М. Ростропович, співачка Г. Вишневіч та ін.

Слід зазначити, що дисидентство як суспільно-політичний рух, не набуло широкого розповсюдження ні в Україні, ні в Росії, ні в інших республіках СРСР. Воно мало досить вузьку соціальну базу і підтримувалось в цілому незначною частиною інтелігенції. За підрахунками західних дослідників, в дисидентському русі в Україні, наприклад, протягом 60-х – початку 70-х років брали участь близько 1 тис. чоловік. Канадський історик українського походження О.Субтельний називає декілька причин того, чому дисидентський рух не набув широкої підтримки в Україні:

1) 1) Крім засудження радянського політичного режиму й вимог дотримуватися законів, дисиденти не сформулювали виразної політичної програми, не порушували питань, що хвилювали більшість населення республіки, насамперед – робітників і колгоспників;

2) 2) Дисидентам протистояли всі потужні сили радянської політичної системи, насамперед, органи КДБ, які ізолювали дисидентів від суспільства, примушували їх покаятися або замовкнути, а також засоби масової інформації, які змальовували дисидентів виключно у негативному світлі.

3) 3) Відсутність або недостатність інформації про дисидентів та мету їх боротьби серед населення України.

Разом з тим, слід пам'ятати про те, що дисидентський, правозахисний рух мав велике значення в суспільно-політичному житті України 50-х – першої половини 80-х рр. На його базі в роки перебудови в Україні виникнуть так звані неформальні групи і об'єднання, політичні течії і партії, засновниками і активними діячами яких стануть такі відомі дисиденти як Л.Лук'яненко, В.Чорновіл, І.Дзюба та ін.

Таким чином, 50-ті – першу половину 80-х рр. можна охарактеризувати як період неодноразових спроб десталінізації суспільно-політичного життя в країні. На деякий час це давало позитивні результати, але консервативним силам в партійно-державному керівництві вдавалося поступово змінювати внутрішньо-політичний курс в напрямку відродження адміністративно-командних методів керівництва суспільствам.

2. Соціально-економічний розвиток СРСР та УРСР. Історичний досвід свідчить, що спроби зберегти незмінними старі методи як соціалістичного, так і капіталістичного господарювання неминуче призводять до серйозних економічних та соціальних втрат. Розуміло це і партійно-державне керівництво СРСР. Якщо визначити головний напрям економічної політики радянської держави 50 – першої половини 80-х років, то слід підкреслити, що головним тут були пошуки шляхів поступового просування вперед. Робились спроби зламати утверджені ще в 30-40-х роках командно-бюрократичні методи керівництва економікою, надати їй розвитку більшого динамізму. Уже в середині 50-х років виявилися серйозні недоліки системи управління народним господарством, масштаби якого значно зросли. Партійне і державне керівництво країни почало пошуки нових підходів у економічній політиці, здійснило ряд заходів по перебудові управління народним господарством, прагнучи пристосувати його до потреб НТР, яка розпочалася на Заході.

У лютому 1957 року була розпочата реформа, головним завданням якої було забезпечення демократизації управління промисловістю, розширення господарських прав союзних республік, країв і областей, скорочення апарату міністерств, відомств і т.д. З цією метою галузеве управління промисловістю було замінено територіальним. Загальносоюзні галузеві міністерства були ліквідовані, замість них створювались адміністративно-економічні райони, які очолювались радами народного господарства (раднаргоспами). В Україні було створено 11 таких економічних адміністративних районів, а в СРСР – 105. Під контроль раднаргоспів України було передано понад 10 тис. підприємств, а під кінець 1957 року вони контролювали і направляли діяльність 97% заводів в республіці, тоді як в 1953 році урядові УРСР підпорядковувалися тільки 34% підприємств.

Активно підтримав хрущовські реформи перший секретар ЦК КПУ П.Ю.Шелест. Особливо це стосувалося створення раднаргоспів, планів республіканського госпрозрахунку, більшої незалежності республіканських структур у господарчих питаннях. Деякі дослідники вважають П.Ю.Шелеста прихильником українського автономізму, який домагався розширення прав республіки, не ставлячи під сумнів необхідність збереження цілісності СРСР. Ця тенденція зберігала свою силу аж до початку 70-х років і була, мабуть, найсильнішим виявом економічного автономізму України за 40 років існування Радянської влади.

Спочатку реформа дала певний ефект. В межах адміністративно-економічних районів України розширились можливості спеціалізації і кооперування, покращилось використання місцевих ресурсів, господарники певним чином звільнились від диктату колишніх загальносоюзних міністерств і відомств, почало розвиватись місцеве самоуправління. Але поступово ці процеси в республіках СРСР почали суперечити інтересам розвитку єдиного загальносоюзного народного господарства, а саме: з ліквідацією міністерств розладналось централізоване керівництво загальнодержавними галузями промисловості; раднаргоспи виявились неспраможними забезпечити єдність

технічної політики, комплексно вирішувати науково-технічні проблеми розвитку галузей; порушились економічні зв'язки між підприємствами різних районів СРСР; стало важко здійснювати єдину економічну політику в країні. Щоб запобігти цим процесам, у 1962 р. раднаргоспи були укрупненні і створені республіканські раднаргоспи і Вища Рада народного господарства (ВРНГ) СРСР, але це не дало бажаних результатів. В кінцевому підсумку реформа 1957 року завдала тяжкого удару по єдиній технічній політиці в загальносоюзному народногосподарському комплексі СРСР. Тому поступово розпочалось повернення до колишньої системи управління промисловістю. У вересні 1965 року були знову створені понад 40 загальносоюзних та союзно-республіканських міністерств, які підпорядкували собі 90% підприємств України. На початку жовтня 1965 р. Верховна Рада СРСР прийняла рішення про ліквідацію всіх раднаргоспів, в т.ч. й республіканських.

Таким чином, спроба партійно-державного керівництва СРСР у 1957-1965 рр. подолати неефективність промисловості та її несприйнятливості до НТП шляхом заміни централізованого керівництва місцевим закінчилась невдачею. Вона була обумовлена і політичними причинами. Річ у тому, що незалежна економічна політика, яку стала проводити Україна та інші союзні республіки, немінуче торкнулася б національно-державних відносин в СРСР, поставила б питання про розширення прав і сфер діяльності союзних республік, перебудови радянської федерації як державно-правової форми їх існування і співробітництва. Все це привело до того, що повстало б питання про надання союзним республікам реального суверенітету. Але до таких рішень тодішнє партійно-державне керівництво СРСР не було готове.

Пошуки реформування системи управління народним господарством продовжувались. До цього партійно-державне керівництво СРСР спонукали самі масштаби народного господарства, в т.ч. промисловості. В середині 60-х років в ній налічувалось більш як 300 галузей, близько 47 тис. підприємств, 13 тис. будівельних організацій і т.д. Керувати ними застарілими адміністративними методами стало неможливим, треба було шукати нові.

Вони були накреслені березневим і вересневим (1965 р.) пленумами ЦК КПРС. На перше місце ставився розвиток економічної самостійності підприємств і галузей промисловості на госпрозрахунковій основі. Нова реформа передбачала, зокрема, вирішення слідуєчих завдань: скорочення кількості планових показників, які доводилися до підприємств міністерствами; діяльність підприємств повинна була оцінюватися не за валовою, а реалізованою продукцією; на виробництвах створювались фонди матеріального стимулювання та ін. Окремі елементи нової реформи господарського механізму були експериментально перевірені протягом 1964-1965 рр. більш як на 100 підприємствах СРСР. Сама реформа в повному обсязі здійснювалась в роки VIII п'ятирічки (1965-1970 рр.). На відміну від попередніх реформ вона торкнулася одразу кількох галузей промисловості, будівництва, сільського господарства. Як головну форму державного планування було затверджено п'ятирічний план, в якому було передбачено розширення сфери дії госпрозрахунку на підприємствах та в галузях, накреслені заходи щодо вдосконалення системи стимулювання. Наголос робився на покращення використання основних виробничих фондів, посилення режиму економії, вдосконалення виробничих сил і структурної політики в цілому.

Господарська реформа 1965-1970 рр. дала певний імпульс економічному розвитку країни. В Україні на нові методи планування та економічного стимулювання уже у 1966 році перейшло 1,5% , а у 1970 році – 85% підприємств республіки. Реформа розв'язала на деякий час ініціативу підприємств, стимулювала розширення виробництва. На думку економістів, VIII п'ятирічка (1965-1970 рр.) з усіх найважливіших показників була найкращою серед радянських п'ятирічок. Основні промислові фонди СРСР за цей період зросли майже в 1,5 рази. Загальний обсяг капіталовкладень у народне господарство становив 342 млрд.крб., тобто майже стільки, скільки було вкладено за попередні вісім років. Обсяг промислового виробництва зріс на 50%, національний дохід – на 41% замість 38% передбачених планом.

Продуктивність праці підвищилась на 37% проти 29% за попередні п'ять років.

Господарська реформа 1965 р. показала, що ідеї, закладені в її основі, в багатьох своїх рисах відповідали потребам радянського суспільства на новому етапі розвитку. Вона націлювалась на формування механізму управління, який відповідав би новим умовам, була спробою вирватись з адміністративно-командної системи на простір госпрозрахунку, економічних стимулів, розв'язання ініціативи трудівників та керівників-господарників.

Але поступово ефективність господарської реформи почала знижуватися. Можна назвати декілька причин цього, а саме: реформа охоплювала не все народне господарство, а окремі його галузі; підприємства не отримували обіцяних прав; самофінансування не стало реальністю; збереглося планування “за валом”; продовжувалося коригування річних, квартальних і місячних завдань в бік їх зменшення; посилювався диктат міністерств та відомств як на республіканському, так і на всесоюзному рівнях і т.д. Успіхи УІІ п'ятирічки були досягнуті за рахунок екстенсивних факторів – збільшення чисельності робітників, будівництва нових підприємств і цехів, збільшення кількості верстатів і т.д., а не за рахунок інтенсифікації виробництва.

У 70-ті роки в економічному та соціальному розвитку радянського суспільства з'явилися ознаки застою. Значно уповільнилися темпи зростання економіки, продуктивності праці, НТП, збільшилися диспропорції між галузями, погіршилися і деякі інші показники ефективності суспільного виробництва. Наприклад, темпи зростання національного прибутку становили у УІІ п'ятирічці 41%, у ІХ – 28%, у десятій – 17%; середньорічні темпи приросту національного доходу становили у УІІ п'ятирічці 7,8%, у ІХ – 5,6%, у Х – 4,3%. Але найбільшою небезпекою для долі країни було зростаюче відставання в науково-технічному і технологічному прогресі від передових в цьому відношенні країн. Хоча у 70-ті роки було досягнуто значних успіхів в освоєнні космосу, у вирішенні наукових і науково-

технічних проблем ядерної енергетики, в цілому НТП розвивалася недостатньо. СРСР почав все більше втрачати статус однієї з провідних індустріально розвинутих країн.

На початку 80-х років з'явилися ознаки кризових явищ в економіці. Середньорічні темпи приросту національного доходу в XI п'ятиріччі (1981-1985 рр.) становили 3,6%. На 1985 рік частка СРСР у світовому валовому продукті впала до 14,7%, тим часом як у США зросла до 28,5%.

Економіка України залишалась складовою частиною народного господарства СРСР. Основними галузями української економіки у 70-ті – першій половині 80-х рр. були машинобудування, чорна металургія, хімічна, атомна промисловість, електроенергетика, видобутки нафти і газу, промисловість будівельних матеріалів та ін. На Україну припадало 17% промислового виробництва Радянського Союзу. Так, в Україні вироблялося понад 90% загальносоюзного випуску магістральних тепловозів, близько 50% металургійного устаткування та вантажних вагонів, приблизно 30% великих електричних машин та обладнання для тваринництва, 20% хімічного устаткування. На Харківському турбінному заводі вироблялись турбіни для атомних електростанцій СРСР, на тракторному – трактори Т-150, на Ждановському заводі важкого машинобудування – потужні кисневі конвертори, роторні екскаватори та ін.

Виробляючи близько 40% усієї радянської сталі, 34% вугілля, 15% чавуну, 20% продукції машинобудування, Україна за своїм національним продуктом була рівна Італії. В 50-ті роки зростання промислового виробництва в УРСР перевищувало загальносоюзні показники. Але в 70-80-ті рр. темпи її промислового розвитку впали до 2-3% на рік. В деяких галузях народного господарства і областей республіки не використовувались усі можливості для прискорення інтенсифікації виробництва. Внаслідок цього завдання з виробництва деяких важливих видів продукції не були реалізовані. Значна кількість підприємств не виконувала договірних зобов'язань, планів собівартості і прибутку, якості багатьох видів продукції

ще відставала від вимог часу. За період з 1961 по 1985 рр. майже удвічі зменшилась рентабельність підприємств. Швидко старіли основні виробничі фонди, оскільки частка старих підприємств в Україні була вищою, ніж загалом по країні. Рівень спрацьованості основних виробничих фондів у промисловості республіки зріс від 28% у 1961 р. до 43% у 1985 р.

Екстенсивна спрямованість виробництва вимагала залучення надлишкової кількості матеріальних ресурсів та робочої сили. Через недостатнє використання досягнень НТП на нових підприємствах діяли застарілі, екологічно небезпечні технології. В Україні період “застою” характеризувався бурхливим зростанням видобувних галузей, перетворенням багатьох місцевостей в екологічно небезпечні. Зопочаткована з дореволюційних часів однобічна орієнтація промисловості на так звані “базові галузі” призвела врешті-решт до того, що територія республіки забруднювалася відходами мінерально-сировинного комплексу вдесятеро інтенсивніше, ніж у Радянському Союзі загалом. Щорічне видобування з надр понад 1 млрд. т. корисних копалин супроводжувалося винесенням на поверхню 2,5 млрд.т. гірничих порід.

Інтенсивна експлуатація корисних копалин вичерпала найбагатші родовища. Особливо ускладнилися гірничо-геологічні умови видобутку у вугільній промисловості. Це позначалося на обсягах: у ІХ п’ятиріччі Донбас давав щороку до 200 млн. т. вугілля, в Х – 190, а в ХІ – менше 180 млн. т. З кожною п’ятирічкою собівартість вуглевидобутку зростала: щоб дістати паливо, доводилося вводити в експлуатацію крутоспадні тонкі шари або йти дедалі глибше під землю. Погана технічна забезпеченість позначалася не лише на продуктивності, а й на умовах праці шахтарів, створювала загрозу їхньому життю.

У другій половині 50-х першій половині 60-х рр. було здійснено ряд заходів, спрямованих на піднесення сільського господарства, яке хронічно відставало від розвитку промисловості. Наприклад, між 1949 і 1952 рр. обсяг продукції промисловості зріс на 320%, а сільського господарства – лише на

10%. В Україні на початку 50-х рр. щорічний валовий збір і заготівля зернових не перевищувала 4,9 млрд. пудів при урожайності 7,7 цетнерів з гектара. Враховуючи ці обставини, майже щорічно проводились пленуми ЦК КПРС і ЦК Компартії України з проблем сільського господарства. В основу виробленого курсу на підняття сільського господарства були закладені три проекти.

Перший проект, реалізація якого була розпочата у 1954 році, передбачав використання близько 16 млн. га цілинних земель Казахстану і Сибіру. Виконання проекту вимагало величезних людських і матеріальних ресурсів. До 1956 року з України на цілину було перекинуто тисячі тракторів і 80 тис. досвідчених сільськогосподарських робітників. Водночас кожної весни на сезонні роботи в цілинні райони добровільно їхали сотні тисяч студентів українських вузів. Але завдяки використанню нових земель зернова проблема в країні була вирішена лише частково.

Другий проект передбачав вирішення проблеми кормів для тваринництва за рахунок засіву мільйонів гектарів землі кукурудзою і горохом. Посівні площі кукурудзи в СРСР досягли 28 млн. гектарів.

Третій проект був спрямований на розвиток тваринництва, вирішення проблеми забезпечення населення м'ясом, молоком, маслом та іншими продуктами. Ставилось за мету в найближчі три роки наздогнати і випередити США по виробництву цих видів продуктів на душу населення, а потім подвоїти і навіть потроїти їх виробництво.

Було вжито ще ряд заходів щодо покращення стану сільського господарства: ліквідовано машинно-тракторні станції (МТС), а їх техніка продана колгоспам і радгоспам; підвищена заробітна платня колгоспникам; здійснено укрупнення колгоспів і перетворення багатьох з них в радгоспи; почалася ліквідація “неперспективних” сіл; обмеження присадибних господарств колгоспників, щоб вони не “заважали” їм продуктивно працювати у громадському виробництві та ін.

Спочатку в сільському господарстві з'явилися певні зрушення на краще, але поступово ефективність реформ почала знижуватися. Якщо з 1950 по 1958 рр. обсяг валової продукції сільського господарства України зріс на 65%, то в 1958-1964 рр. – лише на 3%. Вперше за радянських часів СРСР став імпортувати зерно. Сільське господарство залишалось найслабішою ланкою хронічно-хворої радянської економіки.

Черговою спробою піднесення сільськогосподарського виробництва стала реформа 1965 року. В її рамках були здійснені такі заходи: підвищені закупівельні ціни на сільгосппродукцію; збільшені капіталовкладення у розвиток сільського господарства (в СРСР їх питома вага зросла з 20 до 28% від загального обсягу капіталовкладень у народне господарство, а в Україні – з 21 – до 28%); з січня 1966 року були знижені ціни для колгоспів і радгоспів на трактори, автомашини і запчастини до них, а також тарифи на електроенергію для виробничих потреб та ін.

У 70-ті роки було зроблено досить багато для підвищення сільськогосподарського виробництва. В Україні запроваджувались масштабні програми механізації та хімізації сільського господарства, велика увага приділялася меліорації. Протягом десятиріччя у галузь було вкладено 27% усіх капіталовкладень в українську економіку. Однак усе це давало мізерний, а часом протилежний результат. Механізація перетворилась у постачання колгоспам і радгоспам низькоякісної техніки, хімізація вироджувалась у забруднення земель і сільськогосподарської продукції хімікатами, а меліорація призводила до підтоплення родючих земель і порушення екологічного балансу. Залишалась украй низькою ефективність використання людських ресурсів, найнаочнішим свідченням цього стали сезонні “мобілізації” працівників інших секторів народного господарства, освіти та науки на збирання врожаю. До цього додавалася відстала система переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, в результаті чого щорічні втрати урожаю окремих культур сягали 30-33%. У ІХ п'ятиріччі обсяг

сільськогосподарського виробництва збільшився на 15,5% замість 20% за планом, а продуктивність праці зросла на 12% замість 35,7%.

Неспроможні забезпечити високопродуктивну працю в колгоспах і радгоспах, місцеві органи влади йшли на розширення посівних площ, у тому числі і в Україні. Ступінь розораності території республіки становила 57%, а у степовій зоні – 73%. Розораність безпосередньо сільськогосподарських угідь досягла 80% проти 25% у США і 48% у Франції. Це призводило до активізації ерозійних процесів. Україна щороку втрачала до 600 млн.т. родючих ґрунтів, якими завжди славилася.

Значно стабільнішим було виробництво у “приватному” секторі сільського господарства, тобто у власних підсобних господарствах селян. У 70-ті рр. саме цей сектор давав близько 30% продукції сільського господарства, хоча він нерідко ставав об’єктом всіляких адміністративних утисків.

На початку 80-х рр. аграрний комплекс СРСР опинився в такому стані, який вимагав негайного реагування. Травневий (1982 р.) пленум ЦК КПРС схвалив Продовольчу програму СРСР, розраховану до 1990 року. Вона передбачала здійснення цілої низки заходів, спрямованих на забезпечення стабільного постачання населенню продуктів харчування, а промисловості-сільськогосподарської сировини. Було також передбачено створення єдиної системи управління сільським господарством та іншими галузями агропромислового комплексу на всіх рівнях.

В листопаді 1982 р. аналогічну програму було схвалено пленумом ЦК Компартії України. У ній були визначені обсяги виробництва всіх видів сільськогосподарської продукції та шляхи її надходження до споживачів. Для управління АПК в Україні була створена комісія президії Ради міністрів з питань АПК, а в районах в областях - районні і обласні агропромислові об’єднання – РАПО і ОАПО. На 1 липня 1983 р. в республіці діяло 479 РАПО.

Завдяки Продовольчій програмі в Україні вдалося дещо поліпшити становище у сільському господарстві. Але як республіканська, так і загальносоюзна продовольчі програми з основних показників залишилися не виконаними. Неefективність сільськогосподарського виробництва, а інколи – і несприятливі погодні умови, змушували партійно-державне керівництво СРСР щороку витрачати мільярди доларів на закупівлю зерна за кордоном.

Таким чином, спроби розв'язати проблеми інтесифікації сільського господарства шляхом широкого розвитку міжгосподарської кооперації, створення агропромислових підприємств і комплексів без урахування економічних і соціальних умов господарювання на селі, особистих інтересів працівників обернулися великими втратами.

Розвиток промисловості відбувався екстенсивно, шляхом надмірних витрат, нарощування паливно-енергетичної та хімічної бази, форсованого залучення до виробництва нових природних ресурсів.

3. Розвиток освіти, науки і культури. В другій половині 50-х – першій половині 80-х рр. велика увага приділялася розвитку системи народної освіти. Вже до середини 50-х рр. в основному було забезпечено загальне семирічне навчання для дітей шкільного віку. У 1956 р. було скасовано плату за навчання в старших класах.

25 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, яким було розпочато роботу щодо реформування школи. Зокрема, замість семирічної обов'язкової була введена восьмирічна школа. Повну середню освіту молодь здобувала в загальноосвітній середній політехнічній школі (9-10 класи), або в школах робітничої та сільської молоді, поєднуючи навчання з працею. На той час значно зросла мережа шкільних закладів: на 1958 р. у республіці налічувалося 34,5 тис. шкіл, де навчалось близько 6 млн. учнів.

Наприкінці 50-х років у країні розпочалась організація шкіл-інтернатів, в яких навчалися сироти, діти інвалідів Великої Вітчизняної війни та праці, малозабезпечених батьків та одиноких матерів. У школах-інтернатах навчальний процес тісно поєднувався з трудовим вихованням дітей, з позакласною роботою. На кінець 50-х років в Україні діяло понад 90 таких шкіл, в яких навчалось близько 25 тис. учнів.

У 60-70-х роках продовжувалися розвиток і вдосконалення системи народної освіти. В 60-ті роки був закінчений перехід на восьмирічний всеобуч, а в 70-ті – до загальної середньої освіти. Причому середній всеобуч запроваджувався не тільки через загальноосвітню школу, а й через середню спеціальну освіту (технікуми) та систему професійно-технічного навчання (ПТУ).

Водночас було внесено зміни до структури школи: навчання в початковій школі було скорочено до трьох років замість чотирьох, тому що дошкільне виховання дітей здійснювалося в мережі дошкільних дитячих закладів, які були складовою частиною системи народної освіти. У 80-х роках значно зменшилась кількість початкових та неповносередніх шкіл і водночас збільшилась кількість середніх, які становили основну ланку шкільної системи.

Зростаючий технічний рівень виробництва висував дедалі вищі вимоги до підготовки кадрів працівників для усіх галузей народного господарства. Однією з найефективніших форм підготовки нового поповнення робітничих лав були професійно-технічні училища, які поряд з професією давали молодим робітникам і середню освіту. Наприкінці 50-х років в училищах і школах професійно-технічного навчання України налічувалося 210 тис. учнів. Крім того, сотні тисяч робітників щороку набували кваліфікації або підвищували свій культурно-технічний рівень безпосередньо на виробництві через широко розгалужену систему виробничого навчання – в школах передових методів праці, на виборничо-технічних курсах, а також у вечірніх та заочних школах, технікумах, інститутах. На кінець 50-х років майже

половина робітників промислових підприємств була охоплена різними формами виробничо-технічного навчання.

За роки X п'ятирічки (1976-1980 рр.) всі професійно-технічні школи й училища було перетворено в середні навчальні заклади. На 1987 р. у республіці функціонувало 1200 ПТУ усіх видів, де навчалось понад 710 тис. учнів.

Постійна увага приділялася розширенню підготовки спеціалістів в системі вищої й середньої спеціальної освіти. З 1950 по 1960 р. контингент студентів збільшився із 201 тис. до 417 тис. Значно розширилися заочні та вечірні відділення при університетах та інститутах, на яких у 1960 р. навчалися відповідно 174 і 44 тис. студентів.

Зміцнювалася матеріально-технічна база вузів, будувалися навчальні корпуси, гуртожитки, їдальні, спортивні комплекси для студентів, зростає мережа вузів. У 1964 р. був заснований Донецький університет, у 1972 р. – Сімферопольський, у 1985 р. – Запорізький. Відкрилися численні нові інститути. В середині 80-х років в республіці працювали 146 вищих навчальних закладів проти 135 в 1960/61 навчальному році, а кількість студентів зросла з 417 тис. до 850 тис.

У 1969 р. в деяких вузах були створені підготовчі відділення, слухачі яких після успішного навчання, зараховувались студентами вузів. Це сприяло вступу до вузів молоді з робітників, колгоспників, демобілізованих з армії.

В вузах України навчалася велика кількість іноземних студентів. Наприклад, тільки у вузах і технікумах Харкова в 1976 р. навчалось понад 2 тис. студентів із 22 країн світу. В ХПІ у 1945-1985 рр. було підготовлено 1858 інженерів для 62 країн з 45 спеціальностей.

Розширилась підготовка спеціалістів із середньою спеціальною освітою. Якщо у 1960/61 навчальному році в Україні налічувалося 595 середніх спеціальних навчальних закладів, то в 1986/87 навчальному році –

733. Контингент учнів у них збільшився відповідно із 398 тис. до 805 тис. Ці заклади готували фахівців з 370 різноманітних професій.

Все це забезпечило досить високий освітній рівень населення України. На 1987 р. число людей з вищою та середньою (повною й неповною) освітою становило понад 28 млн. чоловік при загальній чисельності населення України в 52 млн. чоловік. Цей рівень освіти мали 84% зайнятого населення.

Але в системі вищої й середньої освіти теж не обійшлося без помилок. Так, згідно закону Верховної Ради СРСР про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР батькам дозволялося вибирати мову навчання для своїх дітей. Швидко зростає чисельність учнів, які навчалися російською мовою. Поступово українська мова і література стають не обов'язковими для вивчення. Вони ставали предметами непрестижними, непотрібними для життя.

У 1965 р. були зроблені деякі спроби для більш активного використання української мови у вищій освіті. Міністр вищої і середньої спеціальної освіти УРСР М.Даденков розіслав інструктивного листа про мову викладання у вузах, в якому ставилося завдання поступово перевести вузівське навчання на українську мову. Передбачалося запровадити у вузах, на потоках (курсах) і в академгрупах вивчення української мови за факультативною формою. Від усіх викладачів, які добре знали українську мову, вимагалося читати лекції на ній, для інших мали бути організовані курси для її вивчення. Підручники, наукові записки вузів та міжвузівські збірники повинні були видаватися як російською, так і українською мовами. Для вузівських працівників мало бути запроваджено складання кандидатського мінімуму з усіх спеціальностей українською мовою.

На той час у восьми університетах України студенти-українці становили 61%, викладачі-українці – 56%, але лекції читали українською мовою лише 34% викладачів. В Харківському та Одеському університетах тільки 10% лекційних курсів велися українською мовою.

Аналіз подальших подій свідчить, що жоден з пунктів інструкції М.Даденкова не був виконаний, крім останнього, де було записано, що незалежно від мови викладання у вузі необхідно забезпечувати абітурієнтам і студентам рівноправне користування українською та російською мовами на всіх видах занять. На практиці це вело до безперечної переваги й посилення російської мови в навчальному процесі.

Проблемою у ті роки залишалася якість підготовки спеціалістів. У загальній своїй масі вона була низькою, особливо на заочних і вечірніх відділеннях, хоча кількісні показники зростали: протягом 1964-1985 рр. з 2,3 млн. до 7,3 млн. чол. Зросла кількість фахівців із середньою спеціальною та вищою освітою, зайнятих у народному господарстві України. На початку 80-х рр. стало помітно, що рівень підготовки фахівців в УРСР, як і загалом в СРСР, значно відстає від світового. Водночас, не слід забувати й того, що попри всі негативні явища, радянська школа забезпечила всім доступ до знань, в історично короткий строк запровадила загальну середню освіту, дала змогу створити значний науковий і культурний потенціал.

У 60-80-ті рр. зазнала певних реформацій і наука України. Характерною особливістю її розвитку у післявоєнний період стало вдосконалення мережі науково-дослідних установ шляхом наближення їх до виробничої бази. З кожним роком ця мережа зростала. Якщо на початку 1951 р. в республіці налічувалось 462 наукові установи, де працювало понад 22 тис. науковців, то в 1958 р. кількість наукових установ зросла до 487, а кількість наукових співробітників у них – до 36,5 тис.

Головним науковим закладом республіки продовжувала бути Академія наук УРСР. На кінець 50-х років до її складу входили 36 науково-дослідних інститутів і 19 інших наукових установ. В лютому 1962 р. Академію наук УРСР очолив академік Б.Патон. У складі АН УРСР утворювалися нові спеціалізовані наукові установи, відділи та лабораторії, виникали численні підрозділи. Більшість з них займалася новими перспективними напрямками наукових досліджень (інститути напівпровідників, радіотехнічних проблем,

проблем міцності, металофізики, геофізики, хімії, кібернетики, ядерних досліджень та ін.).

В 60-70-х рр. АН УРСР складалася з трьох секцій, що об'єднували 9 відділів (згодом – відділення). В наступні роки були створені ще три відділення. Основні напрямки досліджень визначалися секціями фізико-технічних і математичних наук, хіміко-технологічних та біологічних наук і суспільних наук. Для поліпшення умов для розвитку регіональної науки у 70-80-ті рр. було створено шість наукових центрів - Дніпропетровський, Донецький, Західний (Львів), Харківський, Південний (Одеса) та Північно-Західний. В установах АН УРСР неухильно зростала чисельність науковців. Якщо у 1960 р. їх налічувалося 3,6 тис., то у 1985 - 15,3 тис. чоловік. Число працівників з науковими ступенями зросло за цей же час у 5,5 раза.

Це позитивно позначилося на ефективності наукових розробок. Відкриття й розробки, які не мали аналогів в світі, були здійснені вченими-математиками. Інститут кібернетики, очолюваний впродовж двох десятиріч академіком В.Глушковим, а потім академіком В.Михалевичем, став головною організацією в СРСР із створення автоматизованих систем проектування електронно-обчислювальних машин.

Фундаментальні дослідження були виконані в галузі твердого тіла й низьких температур, надпровідності, фізики напівпровідників, радіофізики, теоретичної й експериментальної ядерної фізики, фізики плазм і керованного термоядерного синтезу, астрономії та радіоастрономії. Помітним внеском в розвиток науки стали дослідження українських учених у галузі ливарного виробництва, матеріалознавства, фізико-хімічної механіки, матеріалів та надтвердих матеріалів.

Прискоренню технологічного впровадження найперспективніших результатів фундаментальних досліджень сприяли науково-технічні комплекси та інженерні центри, створені в АН УРСР в середині 80-х рр. Найпотужнішими серед них були міжгалузеві НТК “Інститут електрозварювання ім. Є.Патона”, “Інститут проблем матеріалознавства”,

НТК “Інститут кібернетики ім. В.Глушкова”, “Інститут надтвердих матеріалів” та інші.

Протягом 1970-1985 рр. понад 13 тис. наукових розробок учених АН УРСР було впроваджено у виробництво. Але велика кількість наукових досягнень, технологій, винаходів і розробок циркулювали лише в науковому середовищі, не знаходячи попиту в сфері виробництва, яке продовжувало розвиватися не інтенсивним, а екстенсивним шляхом. Винятки становили тільки розробки в інтересах військово-промислового комплексу і великі наукові проекти загальнодержавного значення.

Були певні досягнення й у сфері гуманітарних наук. У 1957-1958 рр. в Україні почали виходити журнали “Радянське право”, “Економіка Радянської України”, “Народна творчість та етнографія”, “Український історичний журнал” та ін.

Протягом 60-80-х років істориками республіки було підготовлено й опубліковано багато різноманітних монографій, брошур, а також колективних праць. Серед них варто назвати такі багатотомні публікації, як “Історія Української РСР”, “Історія міст і сіл Української РСР”, “Радянська енциклопедія історії України” та ін.

Економістами України досить ґрунтовно аналізувалися окремі проблеми економічного розвитку країни, народонаселення, демографічні аспекти відтворення трудових ресурсів, професійної орієнтації та профвідбору.

Не всі важливі проблеми історії України, події та явища суспільно-культурного й економічного життя знайшли своє адекватне відображення на сторінках названих видань. Досить багато проблем історії України тривалий час були “закритими” і майже не висвітлювалися в історичних працях (ідено-політична боротьба у 20-30-х роках, індустріалізація, колективізація, голод в Україні в 1932-1933 рр., державно-церковні відносини та ін.). Під тиском офіційної ідеології гуманітарні науки уніфікувалися, вихолощувалися й збіднювалися, втрачаючи взагалі свою значимість.

В повоєнні десятиріччя новими досягненнями збагатилися українська література й мистецтво. Центральними проблемами більшості творів були проблеми людини та її виробничої діяльності, участі народів СРСР у Великій Вітчизняній війні, боротьба за мир та ін. Ідеї патріотизму яскраво виразилися у романі Олеся Гончара “Прапорonoсці”, який одержав дві Державні премії СРСР, романі Ю.Дольд-Михайлика “І один в полі воїн”, творах С.Ковпака “Від Путивля до Карпат”, О.Федорова “Підпільний обком діє”, В.Вершигори “Люди з чистою совістю” та ін.

Значним досягнення української прози став цикл романів М.Стельмаха – “Велика рідня”, “Кров людська – не водиця”, “Хліб і сіль”; історична тематика репрезентована в романах І.Ле “Хмельницький”, П.Панча “Гомоніла Україна”, Н.Рибак “Переяславська Рада” та ін.

З 1956 р. почали присуджуватися Ленінські премії за найвидатніші праці в галузі науки, техніки, літератури, мистецтва. Лауреатами цієї премії стали О.Довженко (посмертно) за кіносценарій “Поєма про море”, М.Рильський за збірки “Троянди і виноград” та “Далекі небосхили”, М.Стельмах за трилогією “Велика рідня”, “Кров людська – не водиця” та “Хліб і сіль”, О.Гончар за роман “Тронка”. П.Тичині, О.Гончару, М.Стельмаху, К.Смоличу і М.Бажану було присвоєне звання Героя Соціалістичної Праці.

У 1962 р. були запроваджені республіканські літературно-мистецькі премії ім. Т.Г.Шевченка. Звання лауреатів цієї премії були удостоєні О.Гончар, П.Тичина, В.Сосюра, А.Малишко, Г.Тютюнник, П.Панч, Л.Костенко, А.Головко, Ю.Збанацький, П.Загребельний, Д.Павличко, Ю.Мушкетик та ін.

Українському читачеві були повернуті твори таких письменників, як В.Блакитний, В.Винниченко, М.Драй-Хмара, М.Зеров, М.Куліш, М.Хвильовий, В.Чумак та ін.

Прийшли в літературу і міцно утвердились в нашому культурному сьогоденні І.Драч, Д.Павличко, Б.Олійник, В.Стус, М.Руденко, В.Симоненко та ін.

Видатним явищем українського кіно стала творчість режисерів С.Параджанова (“Тіні забутих предків”), Ю.Ілленка (“Білий птах з чорною ознакою”), Л.Бикова (“В бій ідуть тільки старики”, “Ати-бати йшли солдати”), Л.Осики (“Тривожний місяць вересень”) та ін. Велика заслуга у піднесенні якості українських фільмів належить таким акторам, як А. Роговцева, В.Заклунна, К.Степанков, М.Оялін, Б.Ступка, Б. Брундуков та ін.

Розвиток театрального мистецтва в Україні в 70-80-і рр. тісно пов’язаний з іменами таких режисерів, як С.Сміян, А.Скибенко, В.Афанасьєв та ін. Високохудожні образи створювали на сцені видатні її майстри – Н.Ужвій, Д.Гнатюк, А.Солов’яненко, А.Мокренко, М.Кондратюк, Є.Мірошниченко та ін.

На різні роки випадав пік творчих досягнень таких митців, як скульптора і живописця І.Гончара, художників М.Божія, В.Касіяна, Т.Яблонської, А.Горської, І.Кулика, В.Мельниченко, композиторів П.Майбороди, О.Білаша, І.Шамо, В.Івасюка та ін. Пісні молодого композитора з Буковини В.Івасюка “Я піду в далекі гори”, “Червона рута”, “Водограй” знали і співали не тільки в Україні, а і далеко за її межами. Широкою популярністю користувалися виконавці масової естрадної пісні С.Ротару, В.Зінкевич, Н.Яремчук.

Таким чином, незважаючи на труднощі і складнощі, культурне будівництво в Україні в цей період мало певні досягнення. В республіці зростала чисельність своєї наукової й художньої інтелігенції, з’явилися нові наукові центри, університети й інститути, зростала широка мережа народної освіти, одержали розвиток театр, музика, кінематографія, живопис та ін.

Закінчуючи виклад цієї лекції можна зробити такі висновки. Головним змістом внутрішньої політики радянської держави у другій половині 50-х –

середині 80-х рр. були пошуки шляхів поступального просування вперед, неодноразові спроби зламати утверджені в 30-40-х рр. командно-бюрократичні методи керівництва суспільством і економікою країни, що дало деякі позитивні результати. Але в цілому програми практичних дій, спрямованих на злам командно-бюрократичної системи, не було створено. Замість корінних перетворень економічних відносин, принципового перегляду основ науково-технічної політики керівництво КПРС і СРСР проводило лише різноманітні реорганізації апарату управління народним господарством, які залишали політичну систему недоторканою. Воно блокувало спроби проведення реформ і звело їх нанівець.

Жодна із змін не була настільки глибокою, щоб можна було говорити про якісні зрушення в становищі радянського суспільства. Головні суспільні суперечності не тільки залишалися невирішеними, а й навіть загострилися. Це був період складний, напружений, повний контрастів, суперечностей і деформацій. Великі можливості, що їх мала країна для подальшого поступального розвитку, не були використані, що призвело до наростання негативних явищ в економіці, політичній, соціальній та духовній сферах і в кінцевому підсумку - до глибокої кризи в суспільстві і розпаду СРСР.

Література до подальшого вивчення теми :

Бойко О.Д. Історія України у ХХ столітті. 20-ті – 90-ті роки. Ніжин: Стиль, 1994.-285 с.

Грицак Я.Й. Нарис Історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К.:Генеза, 1996-360 с.

Історія України: Курс лекцій. У 2 кн., Кн. 2 – ХХ століття: Навч. Посібник / Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. – та ін. – К.: Либідь, 1992-464 с.

Історія України з давніх часів до наших днів: соціально політичні аспекти. Конспект лекцій. Вип. ІV.-Х.: ХДПУ, 1994- 90 с.

История Украины: Курс лекций (под общей ред. докт. ист. наук, проф. Костакова Г.И. и докт. ист. наук, проф. Олейника Н.Н.) – Х.: ХВУ, 1994 – 380 с.

Історія України: Нове бачення: У 2 т./ Під ред. В.А.Смоля – Т.2. – К.: Україна, 1996. – 494 с.

Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України. – К.: Україна, 1996. – 463 с.

Субтельний О. Україна: історія-К.: Либідь, 1991-512 с.